

Historia Grabowca

Gmina żydowska w Grabowcu (praca w trakcie opracowywania)

Renata Kulik, Henryk Kulik

1. Wstęp

1.1. Krótko w jednym zdaniu

Historia Grabowca, historia ludzi tu mieszkających, tym razem historia Żydów mieszkających w gminie Grabowiec.

2. Żydzi w Grabowcu

2.1. XVI wiek

W **1569** w powiecie był jeden dom żydowski (jak na razie - brak informacji dokładnie, w którym miejscu)¹.

Najstarsza gmina żydowska istniała w Grabowcu w **1570** roku.

Pierwsze wzmianki o synagodze pochodzą z XVI wieku².

2.2. XIX wiek

W **1824-1827** w województwie lubelskim było 42 żydowskie gminy wyznaniowe³.

W **1830** roku w województwie lubelskim było 58 żydowskich gmin wyznaniowych⁴.

W **1880** Grabowcu były dwie synagogi⁵. Drugą synagogę wybudowano prawdopodobnie ze względu na kłótnię między zwolennikami a przeciwnikami rabina⁶

W **1884** roku ludność żydowska dzieliła się na dwie „partie” chasydów i „mysnagdów” (prosty lud)⁷.

2.3. XX wiek

W **1901** w Grabowcu były dwie synagogi⁸.

2 kwietnia **1940** roku szef Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu (OKW; Oberkommando der Wehrmacht) Wilhelm Keitel, wydając zarządzenie, zabronił posługiwania się językiem hebrajskim⁹.

21 maja **1942** roku w Grabowcu zostało rozstrzelanych 33 Żydów przez niemiecką żandarmerię, zwłoki zakopano na łące¹⁰.

4 czerwca 1942 roku Ita i Icchak z getta w Grabowcu napisali list, w którym zmienili nazwę Grabowiec na Grobowiec i określili swoje położenie, bardzo ciężkie, następującymi słowami „zajmują legowisko u Dużego Gefara”¹¹.

5 czerwca 1942 roku Icchak z kibicu w Werbkowicach napisał list z getta w Grabowcu do Henocha Gutmana i kierownictwa Hechaluc-Dror. W liście napisał „W mieście panuje nastrój jak przed akajdą. Dwa tygodnie temu odbyło się wielkie święto rytualne, z którego skorzystało przeszło 30 osób”. Słowo akajda oznaczało świętą ofiarę a „wielkie święto

¹ Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Cz. 2, Gebethner i Wolff, Warszawa, 1903, s. 163.

² Międzynarodowy Żydowski Projekt „Cmentarze” <http://www.jewishgen.org/cemetery/e-europe/pol-g.html> (wersja z dnia 09.12.2007).

³ Rocznik, 1824, s. 84; Rocznik 1826/27, s. 187.

⁴ Rocznik 1830, s. 119.

⁵ Słownik GKP T2, s. 776.

⁶ GW 1884, Nr 131, s. 5.

⁷ GW 1884, Nr 131, s. 5.

⁸ Krynicki K., „Rys geografii Królestwa Polskiego”, Gebethner i Wolff, Kraków, 1902, s. 226.

⁹ Urynowicz Marcin, „Listy o Zagładzie”- Pamięć i Sprawiedliwość, IPN, Warszawa, 2002, Nr 1 (1), s. 122.

¹⁰ Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Warszawa, 1957, T. IX, s. 187.

¹¹ Urynowicz Marcin, „Listy o Zagładzie”- Pamięć i Sprawiedliwość, IPN, Warszawa, 2002, Nr 1 (1), s. 128.

rytualne” oznaczało śmierć¹². Zatem ten list potwierdza śmierć 33 Żydów, którzy zostali rozstrzelani 21 maja.

Listy z getta był pisane po polski, gdyż wówczas używanie hebrajskiego było zabronione.

W 1925 w województwie lubelskim było 97 żydowskich gmin wyznaniowych. W powiecie hrubieszowskim było 5 takich gmin: Dubienka, Grabowiec, Horodło, Hrubieszów, Uchanie¹³.

10 września 1928 roku odbyła się zamknięta kwesta uliczna na rzecz organizacji syjonistycznej Keren Kajemet Leisrael (Żydowski Fundusz Narodowy), podczas której zebrano 33,13 zł¹⁴.

2.4. Liczba mieszkańców gminy żydowskiej

Do rozbioru Polski Żydzi nie mieli prowadzonych ksiąg metrykalnych. Rząd austriacki wprowadził księgi metrykalne dla Żydów. Do tego czasu w niektórych rodzinach ojciec zapisywał daty urodzenia swoich dzieci na pierwszej kartce modlitewnika a na ostatniej daty śmierci najbliższych¹⁵.

Tabela 1 – Liczba Żydów w Grabowcu

Rok	Liczba Żydów
1865	958 ¹⁶ (wszystkich mieszkańców było 1998)
1921	1676 ¹⁷ (wszystkich mieszkańców było 2750)

W 1885 w Grabowcu ludność żydowska przekraczała liczebnie ludność katolicką¹⁸.

Tabela 2 – Liczba Żydów w gminie Grabowiec

Rok	Liczba Żydów w gminie Grabowiec
01.01.1909	2415 ¹⁹ (wszystkich mieszkańców było 10627)
1921	1700 ²⁰ (wszystkich mieszkańców było 9194); wg innego źródła 1721 ²¹

3. Oświata

3.1. Niemiecko-Żydowska Szkoła w Grabowcu (Deutschjüdische Schule, Hauptschule)

Szkoła istniała co najmniej w 1799-1806. Nauczycielami tej szkoły byli B. Bart (1799),

¹² Urynowicz Marcin, „Listy o Zagładzie”- Pamięć i Sprawiedliwość, IPN, Warszawa, 2002, Nr 1 (1), s. 126.

¹³ IWL 1925, s. 126.

¹⁴ LDW 1928, Nr 33, s. 828.

¹⁵ Gawrysiakowa Janina, Grupy wyznaniowe ludności w Lubelskiem w XIX wieku, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 1992, s. 27.

¹⁶ Słownik GKP T2, s. 776.

¹⁷ SKR 1921 T4, s. 30.

¹⁸ PKLG 1885, s. 167.

¹⁹ Grabski Władysław (1874-1938), oprac., Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego. 1914, R.2, wyd. Gebethner i Wolff, Warszawa, 1915, dział I, s. 19.

²⁰ SKR 1921 T4, s. 30.

²¹ Międzynarodowy Żydowski Projekt „Cmentarze” <http://www.jewishgen.org/cemetery/e-europe/pol-g.html> (wersja z dnia 09.12.2007).

H. Feld (1802-1806). Działo się to w okresie, gdy Grabowiec znalazł się w rękach Austrii po I rozbiórce Polski²².

Przykładowo w 1802 roku w obwodzie (kreis) zamojskim były takie szkoły w: Zamościu (z dwoma nauczycielami), Hrubieszowie, Grabowcu, Tarnogrodzie, Rzeszowie (?), Tyszowcach, Tomaszowie (wszystkie poza Zamościem z jednym nauczycielem)²³.

3.2. Nauczyciele

Poniżej są wymienieni nauczyciele pochodzenia żydowskiego mieszkający w Grabowcu, ale jak dotychczas nie można ich powiązać z jakąkolwiek szkołą.

1. Fuks Herszta. Urodził się w 1820. Szkolnik co najmniej w 1866.
2. Storch²⁴ Szulim. Był nauczycielem co najmniej w 1926. Syn: Icek, urodzony 28 lipca 1917 w Grabowcu, uczeń szkoły powszechnej (klasa I – w roku szkolnym 1926/27).
3. Hus²⁵ Szloma. Był nauczycielem co najmniej w 1926. Dzieci: Michła, ur. 09.11.1917 w Grabowcu, uczeń szkoły powszechnej (klasa I – w roku szkolnym 1926/27); Menia ur. 15.10.1915 w Grabowcu, uczeń szkoły powszechnej (klasa II – w roku szkolnym 1926/27).
4. Sztorc Aron.
5. Szrajer²⁶ Aran. Był nauczycielem co najmniej w 1926. Dziecko: Michła, urodzona 07.11.1917 w Grabowcu, uczennica szkoły powszechnej (klasa II – w roku szkolnym 1926/27)
6. Kronfeld²⁷ Jakub. Był nauczycielem co najmniej w 1837.

3.3. Stowarzyszenia oświatowe

11 marca 1922 zostało oficjalnie zarejestrowane (działało już w roku poprzednim) Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Tarbut”, które prowadziło ochronki, szkoły elementarne i zawodowe oraz oświatę wśród dorosłych. W drugiej połowie lat dwudziestych XX wieku powstał oddział tego stowarzyszenia w Grabowcu²⁸.

11 marca 1927 powstało Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Jabne”, które miało charakter wyznaniowy i upowszechniało język hebrajski i przedmioty judaistyczne. Stowarzyszenie miało ścisły związek ze stronnictwem Mizrachi. Oddział tego stowarzyszenia powstał w Grabowcu na początku lat 30-tych XX wieku²⁹.

Istniało także Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Freiheit”, które zajmowało się oświatą wśród dorosłych. Towarzystwo było pod wpływami Poalej-Sjon - prawicy. Ogniu

²² Schematismus 1799, s. 211; Schematismus 1802, s. 230-231; Schematismus 1806, s. 251.

²³ Schematismus 1802, s. 230-231.

²⁴ Księga główna ocen postępów uczniów w naukach na rok szkolny 1926/27 (Szkoła Powszechna w Grabowcu).

²⁵ Księga główna ocen postępów uczniów w naukach na rok szkolny 1926/27 (Szkoła Powszechna w Grabowcu).

²⁶ Księga główna ocen postępów uczniów w naukach na rok szkolny 1926/27 (Szkoła Powszechna w Grabowcu).

²⁷ Ogłoszenie Rządu Gubernialnego Lubelskiego z dnia 25 września/7 października (Dziennik Urzędowy Guberni Lubelskiej 1842, Lublin, 1842, dziennik nr 44).

²⁸ Doroszewski Jerzy, „Życie oświatowe wśród mniejszości narodowych na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939” w - Rocznik Lubelski R. 31/32 (1989-1990) - Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Lublinie, Lublin, 1992, s. 186-187.

²⁹ Doroszewski Jerzy, „Życie oświatowe wśród mniejszości narodowych na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939” w - Rocznik Lubelski R. 31/32 (1989-1990) - Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Lublinie, Lublin, 1992, s. 188.

organizacyjne towarzystwa powstało w Grabowcu na początku lat 30-tych XX wieku³⁰.

31 sierpnia 1931 roku odbyła się kwesta uliczna w Grabowcu na rzecz Stowarzyszenia kulturalno-oświatowego „Freiheit”, która dała czystego zysku 14,83 zł³¹.

4. Rabini

W 1868 roku zastępował rabina Ilja Kuczek³².

Tabela 3 – Wykaz rabinów

Nazwisko i imiona	Okres sprawowania funkcji (co najmniej)
Zilber Il	1868
Harsztak	1873-1884
Kantor Jankiel	1906
Szor Aron	1926

4.1. Harsztak

Był rabinem Grabowca co najmniej w 1873-1884. 23 września 1883 jego przeciwnicy spalili mu dom³³.

4.2. Kantor Jankiel

Był rabinem Grabowca (co najmniej w 1906)³⁴.

4.3. Szor Aron

Był rabinem Grabowca (co najmniej w 1926)³⁵.

Dziecko: Brana, ur. 15.09.1916 w Grabowcu, w 1926 uczeń szkoły powszechnej³⁶.

4.4. Zilber Il

Był rabinem Grabowca (co najmniej w 1868)³⁷.

5. Żydzi w getcie

5.1. Lublin

Tabela 4 – Wykaz mieszkańców getta na Majdanku Tatarskim w Lublinie a urodzonych w

³⁰ Doroszewski Jerzy, „Życie oświatowe wśród mniejszości narodowych na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939” w - Rocznik Lubelski R. 31/32 (1989-1990) - Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Lublinie, Lublin, 1992, s. 188.

³¹ LDW 1931, Nr 22, s. 460.

³² Kopia dokumentu z 1868.

³³ GW 1884, Nr 131, s. 5.

³⁴ PKLG 1906, s. 181.

³⁵ Księga główna ocen postępów uczniów w naukach na rok szkolny 1926/27 (Szkoła Powszechna w Grabowcu).

³⁶ Księga główna ocen postępów uczniów w naukach na rok szkolny 1926/27 (Szkoła Powszechna w Grabowcu).

³⁷ Kopia dokumentu z 1868.

Grabowcu

Nazwisko i imiona	Data urodzenia	Numer – jewish ausweis
Krotman ³⁸ Froim Zelman	12.11.1903	3040

6. Cmentarze³⁹ żydowskie

6.1. Cmentarz nowy

Na terenie gminy znajdują się pozostałości po dwóch cmentarzach żydowskich.

Pierwszy cmentarz (nowy) jest zlokalizowany na Bronisławce. Na przeciwległym wzniesieniu tak zwanej Góry Zamkowej od strony drogi Grabowiec Góra – Hrubieszów. Cmentarz powstał w **1891**. Ostatni ortodoksyjny Żyd został pochowany na tym cmentarzu w **1941**. Obszar cmentarza przed drugą wojną światową wynosił około 1,3 ha a aktualnie około 0,4 ha. Aktualnie teren cmentarz jest zarośnięty krzakami i drzewami. Na powierzchni cmentarza nie widać żadnych macew. Cmentarz nie jest oznaczony⁴⁰.

6.2. Cmentarz stary

Drugi cmentarz (stary) jest zlokalizowany na północnym stoku Grabowieckiej Góry, obok doliny rzeki Wolicy (Kalinówki). Patrząc od tej rzeki po lewej stronie znajduje się tak zwana „Przybyszówka”, wzniesienie służące do zjazdu na nartach lub sankach.

Cmentarz został utworzony w **1720** (rok wykupu gruntów). Ostatni ortodoksyjny Żyd został pochowany na tym cmentarzu w **1900**. Na cmentarzu znajduje się prawdopodobnie kilka masowych grobów. Aktualnie teren cmentarza jest porośnięty trawą. Na powierzchni cmentarza nie widać żadnych macew. Cmentarz nie jest oznaczony⁴¹.

Podczas drugiej wojny cmentarze zostały zniszczone. Macewy zostały użyte przez hitlerowców do budowy ulicy Poprzecznej⁴² i chodników, jeden z nich zachował się do dnia dzisiejszego (2009). Jedna macewa znajduje się w Regionalnym Muzeum w Grabowcu.

7. Mieszkańcy Grabowca

Tabela 5 – Wykaz Żydów mieszkających w Grabowcu

Nazwisko i imię	Okres zamieszkania (co najmniej)
Ejmus ⁴³ Szloma	1884
Ejmus ⁴⁴ Uszer	1884
Grosserin ⁴⁵ Maria	1827
Mandlin ⁴⁶ Rachel	1827

³⁸ Lista mieszkańców getta na Majdanie Tatarskim w Lublinie, Ośrodek Brama Grodzka Teatr – NN, e-wydanie, Lublin, 2010, s. 90.

³⁹ Katolicy używali nazw cmentarza żydowskiego: osypisko, kirkut.

⁴⁰ Międzynarodowy Żydowski Projekt „Cmentarze” <http://www.jewishgen.org/cemetery/e-europe/pol-g.html> (wersja z dnia 09.12.2007).

⁴¹ Międzynarodowy Żydowski Projekt „Cmentarze” <http://www.jewishgen.org/cemetery/e-europe/pol-g.html> (wersja z dnia 09.12.2007).

⁴² Od 1968 roku noszącej nazwę 700-lecia.

⁴³ GW 1884, Nr 131, s. 5.

⁴⁴ GW 1884, Nr 131.

⁴⁵ GW 1827, Nr 81, s. 740.

Nazwisko i imię	Okres zamieszkania (co najmniej)
Wanczer ⁴⁷ Icek	1884
Hering ⁴⁸ Gitli	1933

8. Bibliografia (w załączeniu)

⁴⁶ GW 1827, Nr 81, s. 740.

⁴⁷ GW 1884, Nr 131, s. 5.

⁴⁸ KN Nr 30, s. 5.